

Брайчевський Ю.С.

ГЕОГРАФІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ТА ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ

У роботі розглядаються особливості географії та структури зовнішньої торгівлі України товарами та робиться спроба дати оцінку перевагам та недолікам можливої інтеграції українського господарського комплексу у європейські та євразійські структури з точки зору торговельної взаємодії.

Ключові слова: зовнішня торгівля, торгівля товарами, спеціалізація України, міжнародна економічна інтеграція, європейська інтеграція, євразійська інтеграція

В работе рассматриваются особенности географии и структуры внешней торговли Украины товарами, и делается попытка дать оценку преимуществам и недостаткам возможной интеграции украинского хозяйственного комплекса в европейские и евразийские структуры с точки зрения торгового взаимодействия.

The article discusses geography and composition of Ukraine's foreign trade in goods and attempts considering pros and cons of Ukraine's possible integration into European vs. Eurasian trading blocs and how it may influence Ukraine's international trade performance.

Географія зовнішньої торгівлі України є важливим аспектом розвитку її зовнішньоекономічного комплексу. Особливої актуальності питання спрямування вітчизняного експорту та географії походження імпорту набуло у зв'язку із резонансними дискусіями з приводу пріоритетів геоекономічного вибору України, а саме вибору між інтеграцією у європейські господарські структури чи до євразійського простору економічного співробітництва. З економічної точки зору, Україні вигідно розвивати співпрацю в обох напрямках, проте геополітична

ситуація, що склалася у відносинах між Росією та Заходом ставить Україну перед необхідністю такого вибору.

Географічні аспекти розвитку зовнішньої торгівлі України товарами привертали значну увагу дослідників у період, коли Україна перебувала на стадії формування своєї міжнародної спеціалізації як самостійної господарської одиниці (наприклад [1],[5]). З середини 2000-их рр., коли основні риси участі у міжнародному поділі праці (МПП) вже сформувалися, науковий інтерес до цього питання змінився дослідженнями аргументів «за» і «проти» участі у міжнародних структурах світового та регіонального масштабу [2], [3], [4], [6].

У даній статті пропонується географічний огляд тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі України товарами за період з 2002 по 2012 рр. і робиться спроба дати оцінку західного та східного векторів гео економічного вибору України. Звичайно, економічне співробітництво не обмежується лише торговельною сферою і для ґрунтовного аналізу переваг та недоліків інтеграції у ту чи іншу регіональну господарську систему необхідно враховувати ширший спектр чинників. Проте на даному етапі основна увага приділяється саме зовнішній торгівлі товарами – як важливій статті наповнення державного бюджету та чиннику, що суттєво впливає на зайнятість а отже і соціальне забезпечення громадян.

Загалом, обраний період характеризується тенденцією до нарощування Україною обсягів зовнішньоторговельної діяльності. Так сумарний обсяг товарного експорту зріс із 17.9 до 68.7 млрд дол. США, імпорт – з 17 до 84.7 млрд дол. США [8]. При цьому динаміка зростання була доволі стабільною до 2008 р. Глобальна економічна криза вдарила як по обсягах експортних, так і імпортних операцій, котрі скоротилися приблизно до рівня 2006 р. і лише станом на 2012 р. знову впритул наблизилися до рівня 2008 р.

Порівнюючи обсяги товарообігу з країнами СНД та країнами ЄС-27 (держави-члени ЄС з 2007 по 2013 рр.), можна простежити цікаву тенденцію. Станом на 2002 р. Обсяг експорту до європейських партнерів суттєво перевищував товаропотік до країн СНД (табл. 1). До 2006 р. вага цих двох ринків українських товарів зрівноважилася, а згодом країни СНД отримали пріоритетне значення. Відносно стабільною лишається відносна частка торговельних партнерів поза межами як СНД так і ЄС-27. Іншими словами можна говорити про більш стрімке нарощування торговельної співпраці з країнами СНД порівняно з європейським регіоном. Найбільшими ринками для української продукції на сьогодні є Росія, Туреччина, Єгипет, Польща, Італія, Казахстан, Індія, Білорусь, Китай, Німеччина, Іспанія, Угорщина та ін. При цьому на Росію припадає близько 25% всього українського експорту.

Таблиця 1

Співвідношення обсягів товарного експорту з України до країн СНД та країн ЄС-27, %.

	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
СНД	24	26	26	31	32	37	35	34	36	38	37
ЄС-27	36	38	34	30	32	28	27	24	25	26	25
Інші	40	37	41	39	36	35	38	42	38	35	38

(За даними ЮНКТАД [8])

У імпорті товарів (таблиця 2) спостерігається зворотна тенденція до поступового зниження ролі країн СНД у порівнянні з європейськими партнерами. Так станом на 2002 р., на долю країн СНД припадало понад половину усього обсягу товарів, що завозилися на територію України, тоді як у 2012 р. ця частка знизилася до 41%. З іншого боку, частка країн ЄС досягла свого максимуму у 2007 р., склавши 37% (проти 33 у 2002 р.), але згодом знизилася до 31% у період з 2010 по 2012 рр. Одночасно спостерігається стійка тенденція до зростання частки країн за межами як ЄС так і СНД, що разом із збільшенням кількості торговельних партнерів за рахунок більш віддалених країн світу свідчить про поступове розширення географії українського імпорту, що виходить за межі традиційних і найбільш обговорюваних партнерів серед колишніх республік СРСР та країн Європи. При цьому, Російська Федерація продовжує лишатися провідним торговельним партнером на рівні індивідуальних країн. Частка російського імпорту коливається в доволі широких межах, від 40% у 2004 р. до менш ніж 23% у 2008 р. У 2012 р. на долю Росії припадало близько 32% сумарного українського імпорту.

Таблиця 2

Співвідношення обсягів товарного імпорту до України з країн СНД та країн ЄС-27, %

	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
СНД	53	50	51	47	45	42	39	43	44	45	41
ЄС-27	33	34	32	34	36	37	34	34	31	31	31
Інші	15	16	17	19	19	21	27	23	25	24	28

(За даними ЮНКТАД [8])

Привертає увагу, також, порівняння товарного складу торгівлі з країнами СНД з одного боку та Європи з іншого. У даній роботі використовується стандартна міжнародна торговельна класифікація (SITC). У 2012 р., понад 55% всього товарного експорту України

припадало на лише п'ять товарних груп, зокрема залізо і сталь (25%), зерно (11%), інше транспортне обладнання (Товарна група SITC 79 «інше транспортне обладнання» об'єднує усі транспортні засоби та частини до них, окрім автомобільного транспорту. Зокрема до цієї групи входить товари галузей залізничного, авіаційного машинобудування та суднобудівної галузі.) (8%), рослинні олії та жири (6%), руди металів та металобрухт (6%). У порівнянні з 2002 р., спеціалізація зовнішньої торгівлі майже не змінилася. Єдиною суттєвою зміною стало поступове зниження частки нафти і нафтопродуктів з 8% у 2003 р. до 2.49% у 2012 р. Цікаво, що у 2003 р. (у цей рік частка нафти і нафтопродуктів у експорті України була найвищою за досліджуваний період) головними країнами спрямування були Італія, Кіпр, Румунія, США, Швейцарія та Великобританія (разом на ці країни припадало 72% всього українського експорту цієї товарної групи), тоді як у 2012 р. країнами спрямування вуглеводнів з України стали Росія, Британські Віргінські острови, Беліз та Кіпр (разом 71%). У 2003 р. на країни ЄС-27 припадало понад 70% експорту нафти і нафтопродуктів з України, на СНД лише близько 6%; у 2012 р. на СНД припадало понад 35% експорту цих товарів, а на ЄС-27 – лише 26%. Зростання частки територіально віддалених офшорних країн серед країн-покупців українських нафтопродуктів свідчить про посилення ролі тіньового сектору у даній галузі зовнішньої торгівлі.

Таблиця 3

Експорт заліза і сталі з України, 2002-2012 рр., млн дол. США

Рік	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Світ	5464	7409	11396	12665	14788	18827	25427	11519	15874	20370	17311
СНД	663	1263	1911	2623	3390	4829	5644	2630	3343	4812	4623
ЄС-27	1047	1555	2624	2578	3565	3802	5575	1811	3981	5518	3782

(За даними ЮНКТАД [8])

Найбільш важливою статтею українського експорту традиційно лишаються чорні метали. Товарна група SITC 67 «залізо і сталь» досягала понад 38% загального експорту з України впродовж 2007-2008 рр. Лише після світової економічної кризи 2008 р. частка цієї товарної групи знизилася нижче 30%. Тож як і раніше, успішність України на зовнішніх ринках визначається в основному однією провідною галуззю – чорною металургією. Саме динаміка торгівлі чорними металами значною мірою визначає динаміку товарообігу з основними партнерами України. Так на початку досліджуваного періоду ринок країн Європи був ємнішим для українських товарів порівняно з ринком СНД (табл.1). При цьому обсяги чорних металів, реалізованих у країнах Європи перевищували аналогічний показник по країнах СНД у 1.6 рази. За 11 років обсяги експорту заліза і сталі до Росії зросли у 6.3 рази, в цілому до країн СНД – у 7 разів, тоді як до країн ЄС – лише у 3.6 рази (табл.3).

Вузька спеціалізація виступає серйозною проблемою стабільності зовнішньоторговельних надходжень, особливо враховуючи, що у ряді розвинених країн світу чорну металургію відносять до так званих

«чутливих» галузей, від яких залежить соціальне благополуччя великої кількості населення [7]. Тому експортери чорних металів часто стають об'єктами антидемпінгових розслідувань та митних обмежень.

Таблиця 4

15 провідних товарних груп українського експорту до країн ЄС-27 та СНД, 2012 р.

ЄС-27				СНД			
	\$ млн	%	Кум. %		\$ млн	%	Кум. %
Залізо і сталь	3781.7	22.1	22.1	Залізо і сталь	4622.55	18.3	18.3
Зерно та зернопродукти	1998.9	11.7	33.8	Інше транспортне обладнання	4133.08	16.3	34.6
Металеві руди та металобрухт	1660.6	9.7	43.6	Інше промислове обладнання	1312.67	5.2	39.8
Олійне насіння та фрукти	1202.5	7.0	50.6	Енергогенеруючі машини	1105.99	4.4	44.2
Електричні машини, апарати та пристрої	1085.1	6.4	57.0	Електричні машини, апарати та пристрої	1088.24	4.3	48.5
Рослинні олії та жири	816.5	4.8	61.7	Папір та вироби з паперу	891.89	3.5	52.0
Інше транспортне обладнання	619.9	3.6	65.4	Вироби з металу	761.51	3.0	55.0
Корми для тварин	527.2	3.1	68.5	Металеві руди та металобрухт	657.87	2.6	57.6
Одяг та аксесуари	475.0	2.8	71.2	Чай, кава, какао, прянощі та вироби з них	630.67	2.5	60.1
Нафта і нафтопродукти	445.2	2.6	73.8	Нафта та нафтопродукти	604.86	2.4	62.5
Телекомунікаційне та звукозаписуюче обладнання	406.9	2.4	76.2	Сирі добрива	529.65	2.1	64.6
Вугілля та брикет	402.6	2.4	78.6	Спеціалізовані машини	487.90	1.9	66.5
Вироби з дерева та корку	368.2	2.2	80.7	Продукція переробки неметалевої сировини	472.86	1.9	68.4
Електричний струм	315.3	1.8	82.6	Молочна продукція та яйця	463.82	1.8	70.2
Добрива	238.7	1.4	84.0	Дорожні транспортні засоби	446.16	1.8	

(За даними ЮНКТАД [8])

Порівнюючи товарний склад українського експорту до країн Європи та СНД (табл.4) можна побачити відмінну торговельну спеціалізацію з цими регіонами. На перший погляд структура торгівлі з колишніми республіками СРСР виглядає більш привабливо. Окрім чорних металів, руд та металобрухту, до країн СНД експортується продукція транспортного машинобудування, промислове обладнання загального та

спеціального призначення, енергогенеруючі машини, продукція харчової промисловості, добрива та паперові вироби. У країни ЄС експортується більше продукції сільського господарства, суттєво більша частка припадає на руди та металобрухт, серед провідних статей менше представлені галузі машинобудування.

Якщо виходити лише з статистичних даних, економічна інтеграція у євразійські структури виглядає більш привабливою, оскільки серед провідних товарних груп вища кількість «технологічніших» товарів, тоді як спеціалізація України на європейських ринках визначається радше сировинними товарами. З іншого боку, треба звернути увагу на те, що «більш технологічна» продукція, що продається на ринках СНД, здебільшого охоплює машинобудівні галузі, сформовані ще у радянський час і у багатьох випадках є мало конкурентною за межами колишніх радянських республік. Тому навіть у середньостроковій перспективі орієнтація на підтримку цих галузей буде відсувати Україну на ще менш вигідні конкурентні позиції у світовому масштабі. З іншого боку, потужний ринок Європи, за умови його відкриття для сировинної продукції як гірничодобувної промисловості, так і сільського господарства, зміг би надати серйозний ресурс для компенсації втрат у машинобудівних галузях у короткостроковій перспективі. Водночас, досвід західних сусідів України, зокрема Словаччини та Польщі, свідчить, що завдяки виробничій кооперації та прямим інвестиціям впродовж порівняно невеликого періоду можливо суттєво модернізувати господарський комплекс і змінити спеціалізацію з постачальника низькотехнологічних товарів на промислову країну з провідною роллю сучасного машинобудування (табл. 5).

Таблиця 5

Зміни у спеціалізації Польщі та Словаччини

<i>Товарні групи</i>	<i>Частка, %</i>	<i>Товарні групи</i>	<i>Частка, %</i>
<i>1995 р.</i>		<i>2012 р.</i>	
<i>Словаччина</i>			
Залізо і сталь	17.28	Дорожні транспортні засоби	23.57
Текстиль і пряжа	4.42	Телекомунікаційне та звукозаписуюче обладнання	14.58
Дорожні транспортні засоби	4.41	Залізо і сталь	5.67
Вироби з неметалевої сировини	4.33	Електричні машини, апарати та прилади	5.33
Нафта і нафтопродукти	4.09	Інші промислові машини	4.93
<i>Польща</i>			
Одяг та аксесуари	10.07	Дорожні транспортні засоби	11.34
Вугілля та брикет	6.91	Електричні машини, апарати та прилади	7.21
Кольорові метали	6.00	Вироби з металу	4.78
Меблі	5.83	Меблі	4.78

Залізо та сталь	5.61	Телекомунікаційне та звукозаписуюче обладнання	4.75
-----------------	------	--	------

(За даними ЮНКТАД [8])

У таблиці наводиться порівняння 5 найбільших експортних груп товарів двох країн-сусідів України у 1995 р. (період початку євроінтеграційних процесів) та у 2012 р. У товарній структурі українського імпорту, станом на 2012 р., головну роль відіграють природний газ, нафта і нафтопродукти, дорожні транспортні засоби, електричні машини, апарати та прилади, медичні та фармацевтичні товари, промислове обладнання, а також вугілля та брикет. Разом на ці товарні групи припадає понад 50% всього товарного імпорту. На газ, нафту і нафтопродукти, а також на вугілля разом припадає понад 30% імпортованої продукції [8]. Таким чином, можна чітко виділити дві складові імпортової залежності: енергоресурсну та машинобудівну. При цьому, серед товарів машинобудівних галузей, провідну роль відіграють автомобілі та електроніка. Імпорт з країн СНД має яскраво виражену енергоресурсну спеціалізацію (табл.6). Природний газ, у 2012 р., склав понад 41% українського імпорту з країн СНД, нафта – 21%, вугілля та брикет – 5%. Разом ці товарні групи забезпечують понад 67% товарів, що ввозяться з колишніх радянських республік. Порівняно з 2002 р. ситуація змінилася несуттєво: дещо скоротився обсяг імпортованих автомобілів та збільшився ввіз вугілля. Імпорт з країн Європи має принципово відмінну структуру. По-перше, спостерігається значно вищий рівень диверсифікації товаропотоку. Найбільша товарна група «дорожні транспортні засоби» у 2012 р. склала 11% від сумарного обсягу товарів що ввозяться. Іншими важливим товарними групами є медичні та фармацевтичні товари, нафта і нафтопродукти, електричні машини, апарати та прилади, промислові машини, спеціалізовані машини, папір та вироби з паперу, хімічні продукція тощо. Порівняно з 2002 р. спостерігається посилення ролі електроніки, машин промислового призначення та нафтопродуктів. Загалом, порівняння товарної структури імпорту з країн СНД та ЄС демонструє чітку закономірність: Європа виступає постачальником споживчих товарів, зокрема автомобілів, електроніки, медико-фармацевтичних товарів, якісних нафтопродуктів, тоді як СНД (в основному Росія) забезпечує Україну енергоносіями та товарами, необхідними для базових галузей промисловості (табл.6).

Підсумовуючи, можна зробити наступні висновки. Впродовж періоду 2002-2012 рр. Україна продемонструвала відносно сталі тенденції розвитку своєї зовнішньоторговельної діяльності. Досі зберігається вузька орієнтація української економіки на продукцію чорної металургії. Інші галузі спеціалізації включають транспортне та важке машинобудування, що користується попитом переважно на ринках пострадянських країн. З іншого боку, важливу роль відіграє експорт сировини та

сільськогосподарської продукції, які користуються більшим попитом серед європейських країн.

Таблиця 6
10 провідних товарних груп українського імпорту з країн ЄС-27 та СНД

Товарні групи	Обсяг, \$млн	Частка, %	Кумул. %	Товарні групи	Обсяг, \$млн	Частка, %	Кумул. %
ЄС-27				СНД			
Дорожні транспортні засоби	2910	11.12	11.12	Природний газ	14265	41.41	41.41
Медичні і фармацевтичні товари	2180	8.33	19.46	Нафта і нафтопродукти	7185	20.85	62.26
Нафта і нафтопродукти	1752	6.70	26.15	Вугілля та брикет	1790	5.20	67.45
Електричні машини, апарати та прилади	1679	6.42	32.57	Залізо і сталь	1304	3.78	71.24
Інші промислові машини	1628	6.22	38.80	Енергогенеруючі машини	935	2.72	73.95
Спеціалізовані машини	1412	5.40	44.19	Добрива	728	2.11	76.07
Папір та вироби з паперу	1053	4.02	48.22	Дорожні транспортні засоби	702	2.04	78.10
Хімічні матеріали та продукція	936	3.58	51.80	Електричні машини, апарати та прилади	486	1.41	79.51
Пластик у первинних формах	871	3.33	55.12	Кольорові метали	446	1.29	80.81
Вироби з металу	782	2.99	58.11	Продукція переробки неметалевої сировини	399	1.16	81.96

(За даними ЮНКТАД [8])

Тому, оцінюючи перспективи регіональної економічної інтеграції у європейські структури у короткостроковій перспективі обумовлюватиме посилення саме сировинно-сільсько-господарської спеціалізації, тоді як інтеграція у євразійському напрямі посилюватиме машинобудівні галузі. З іншого боку, збереження нині існуючих машинобудівних виробництв, що спираються здебільшого на застарілі технології радянських часів і користуються попитом лише у країнах, що були включені у радянські виробничі цикли, у середньо- та довгостроковій перспективі суттєво погіршуватиме і без того слабкі конкурентні позиції України у світовому господарстві за межами пострадянського простору. Досвід західних сусідів

України, зокрема Польщі та Словаччини, засвідчив, що впродовж неповних двох десятиліть внаслідок посиленої економічної інтеграції у європейські економічні та політичні структури, ці країни докорінно змінили свою торговельну спеціалізацію, замістивши застарілі галузі успадковані із соціалістичних часів на сучасні більш технологічні галузі з виробництва автомобілів, електроніки тощо.

Аналіз імпорту засвідчує, що Україна незмінно лишається енергозалежною від Російської Федерації та країн Центральної Азії. При цьому імпорт з країн Європи характеризується переважанням сучасних споживчих промислових товарів, зокрема автомобілів, електроніки та приладів, медико-фармацевтичних товарів тощо. Таким чином, вибір між інтеграцією у європейські та євразійські економічні структури полягає у компромісі між підтримкою застарілих галузей важкого та транспортного машинобудування із збереженням у короткостроковій перспективі робочих місць але ціною подальшого падіння конкурентоспроможності української економіки у світовому масштабі з одного боку, та втратами від кризи у застарілих галузях із збільшенням безробіття у короткостроковій перспективі, але перспективою структурного реформування господарського комплексу у середньостроковій перспективі. Крім того, орієнтація на європейські структури, зокрема лібералізація торгівлі, сприятиме розвитку ринку високоякісних споживчих товарів, що позитивно вплине на задоволення сучасних потреб населення.

Використані джерела:

1. Брайчевський Ю.С. Зовнішня торгівля України: якою буде українська ніша на європейських ринках? // *Агора. Україна в європейському контексті. Випуск 5.* – К.: Стило, 2007. – с. 45-52
2. Лісовський С.А., Гукалова І.В., Маруняк Є.О., Мозговий А.А., Дронова О.Л., Дячевська Л.П. Міжнародна економічна інтеграція України та її можливі наслідки для переходу країни до збалансованого розвитку // *Український географічний журнал.* – 2011. - №4. – с.34-41.
3. Нагірна В.П. Наслідки вступу України до СОТ у контексті використання її експортного потенціалу. // *Український географічний журнал.* – 2011. - №1. – с. 44-50.
4. Один рік України у СОТ. – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки. – 2009. – 44 с.
5. Савчук І. Г. Суспільно-географічні засади розвитку зовнішньої торгівлі України з країнами-членами Європейського Союзу: Автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / НАН України; Інститут географії. – К., 2004. – 19 с.
6. Соціальні та економічні наслідки вступу України до СОТ: експертні оцінки / Відп. ред. Ю. Привалов. – Львів: Українські технології, 2004. – 142 с.
7. Pelkmans, J. *European Integration: Methods and Economic Analysis.* – 3-d edition. – Pearson Education Limited: Harlow, 2006.
8. UNCTADSTAT. *Trade structure by partner, product or service category.* [Електр. рес.]. – Режим доступу: http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx?sRF_ActivePath=p,15912&sRF_Expanded=p,15912 (матеріали взято між 04.01.2014 та 29.01.2014)